

*Кондратенко Олег
(Київ)*

ІСТОРИЧНІ УСТАНОВИ АН УРСР У 1944–1956 рр.: СТРУКТУРА, КАДРОВЕ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Серед загалу установ Академії наук Української РСР, проблематикою історичної науки протягом даного періоду займалися: Інституту історії, Інститут археології, Інститут суспільних наук у Львові в складі якого були відділ історії України та відділ археології, Комісію по історії Великої Вітчизняної війни на Україні та Державний історичний заповідник “Ольвія”, який протягом 1946–1951 рр. існував як самостійна науково-дослідна установа. Згадані установи разом з іншими інституціями суспільно-гуманітарного циклу входили до Відділу суспільних наук АН УРСР.

Визначальним фактором для будь-яких науково-дослідних установ у всі часи залишається їх кадрове та фінансове забезпечення.

На даний час з питань кадрового складу та фінансування історичних установ спостерігається майже повна відсутність вітчизняних розвідок. Більшість наукових досліджень, створених за часів існування СРСР, стосуються розвитку провідної історичної установи держави – Інституту історії АН УРСР. Сюди слід віднести ряд наукових досліджень А.В. Санцевич¹, М.В. Ковалю² та ін. Нещодавно, у зв'язку з 70-річним ювілеєм Інституту історії України НАН України, після кропіткої роботи його науковців побачила світ колективна праця, яка висвітлює розвиток провідної історичної установи з моменту її створення до сучасності³. Окрім того, в цей час вийшла ґрунтовна стаття присвячена історії даної інституції за співавторством науковців О.С. Рубльова та О.В. Юркової⁴, а також стаття дослідниці В.М. Матях, присвячена розвитку відділу історії України середніх віків і раннього нового часу за 70 років⁵. Також з'явилась колективна праця, присвячена історії Інституту українознавства імені І.П. Крип'якевича.⁶ Є також кілька наукових робіт, присвячених діяльності Інституту археології та розвитку археологічних досліджень в Україні, серед яких слід виділити роботи І.Г. Шовкопляса⁷ та І.І. Артеменка⁸.

Не дивлячись на досить серйозний науковий підхід авторів названих праць щодо вивчення розвитку академічної історичної думки та історії наукових інституцій, можемо судити про те, що питання фінансування та кадрового складу висвітлені недостатньо.

Розвиток історичних установ Академії наук УРСР, зокрема їх кадрове і фінансове забезпечення, із зрозумілих причин, досить поверхово висвітлено в працях, присвячених історії Української Академії наук в цілому, зокрема таких як: “Розвиток науки в УРСР за 40 років” (К., 1957),⁹ “Історія Академії наук Української РСР” (К., 1982) та ін.¹⁰ “Історія Академії наук України 1918–1993” (К., 1994),¹¹ та “Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті 1918–1998” (К., 2000).¹²

Отже, недостатня розробка даного питання, свідчить про його високу актуальність, що в свою чергу обумовлює необхідність розгортання роботи над новими науковими розвідками.

При розкритті даного питання, перш за все, слід звернути наукову увагу на значну проблему недоукомплектованості науковими кадрами Академії наук Української РСР у перші постреевакуаційні роки. Особливо складним у забезпеченні науковими кадрами було становище установ Відділу суспільних наук АН УРСР, в тому числі й історичних. Відділ суспільних наук за кількістю наукових працівників займав останнє місце серед інших відділів АН УРСР, оскільки установам природничо-математичного циклу, які відігравали ключову роль у післявоєнній відбудові народного господарства та зміцнення обороноздатності країни, віддавався цілковитий пріоритет при підготовці та забезпеченні науковими кадрами. Тогочасний голова Відділу суспільних наук М.В. Птуха відзначав, що: “. . . крупних

економістів, етнографів, мовознавців, істориків і археологів в СРСР є одиниці, в той час як фізики, хіміки і математики обраховуються десятками”¹³.

У 1945 р. в зв’язку з гострим браком фахівців, перед інститутом постало серйозне завдання – запрошення на роботу до інституту кваліфікованих спеціалістів, переважно фахівців з історії України, також було серйозно поставлено питання щодо підтоки докторів наук.¹⁴ У перші роки після повернення в історичних установах також доволі гостро відчувалась нестача науковців зі ступенем доктора наук з ряду спеціальностей. Вже у першій пол. 1940-х рр. над докторськими дисертаціями, в рамках тематичного плану, самостійно працювали такі співробітники історичних установ як: Ф.О. Ястребов, М.М. Ткаченко, Ф.Є. Лось, В.А. Дядиченко та К.Г. Гуслитий (Інститут історії України)¹⁵, Л.М. Славін, М.Я. Рудинський, М.Ю. Смішко, І.В. Фабриціус, Л.Д. Дмитров (Інституті археології)¹⁶, В.В. Руднев та П.Т. Городній (Комісія по історії Вітчизняної війни на Україні)¹⁷. Проте захистити дисертації найближчим часом, співробітникам заважала надзвичайна завантаженість науковою та адміністративною роботою. Згаданий голова Відділу суспільних наук М.В. Птуха відзначав, що: “Попытка Отделения общественных наук вырастить своими силами докторов наук путём внесения в планы институтов монографических работ, окончилась неудачей”¹⁸. Тому головний шлях підготовки докторів наук М.В. Птуха вбачав через докторантуру АН СРСР.

Так у перший рік приїзду Академії наук УРСР з Москви до Києва, в Інституті історії України АН УРСР, існувало 5 відділів: історії феодалізму (зав. К.Г. Гуслитий), історії капіталізму (зав. Ф.О. Ястребов), історії радянського періоду (зав. М.А. Рубач), археографії (зав. М.Н. Петровський) та Львівський відділ інституту (зав. І.П. Крип’якевич).¹⁹ У такому вигляді інститут проіснував до початку його реструктуризації у вересні 1946 р. У п’яти відділах інституту, цього року працювало 19 наукових співробітників, з яких 4 співробітники мали ступінь доктора наук: М.Н. Петровський, І.П. Крип’якевич, М.А. Рубач та сумісник член-кореспондент С.В. Юшков, а також 8 кандидатів наук, з яких 7 чоловік були старшими науковими співробітниками, посади молодших наукових співробітників обіймало 11 чоловік.

Разом з тим, вже починаючи з 1945 р. штаті інституту відбулось ряд позитивних змін, оскільки членом-кореспондентом АН УРСР було обрано директора інституту М.Н. Петровського, а в штат науковців був залучений відомий громадський діяч, академік Д.З. Мануїльський. Також до інституту прийшло працювати ряд працівників зі ступенем кандидата наук, в тому числі і ті науковці, які повернулись з лав Червоної Армії. Внаслідок цього, кількість старших наукових співробітників зросла з 7 до 14 чоловік, а молодших навпаки – зменшилась з 11 до 7 чоловік, в зв’язку з їх обранням на посади старших наукових співробітників.²⁰ У 1946 р. відбулось певне зменшення наукових кадрів з 27 до 24 чоловік. Це, насамперед, було пов’язано з черговою зміною структури інституту, в результаті якої, у вересні цього року був ліквідований Львівський відділ історії України, разом з відділами економіки та української літератури відповідних установ²¹. Також у 1946 р. з посиленням уваги до вивчення історії Радянського Союзу, за вказівкою ЦК КП(б)У було відкрито відділ історії СРСР та загальної історії, який через рік розділили на два окремих відділи. Цього ж року з’являється відділ міжнародних відносин, який очолив новообраний директор інституту – О.К. Касименко. В результаті, кількість відділів інституту зросла з 5 у 1946 р. до 7 у 1947 р.²² Все ж таки, слід відзначити, що після сумнозвісної постанови ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. “Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України”, загальна кількість його наукових співробітників певною мірою знизилась, оскільки ряд науковців було звільнено через те, що “не позбавились буржуазно-націоналістичних поглядів”.²³ У 1948 р., в зв’язку з браком фахівців та недоукомплектованістю кадрами, був ліквідований відділ міжнародних відносин, а відділ загальної історії та історії слов’ян отримав назву “відділу історії слов’ян”.²⁴ Значне покращення ситуації у плані кількісного росту співробітників з вченим ступенем, спостерігається на початку 1950-х рр. Вже у 1950 р. кількість докторів наук

складала 3 чоловіки, також відбувався стрімкий ріст кількості кандидатів наук, серед науковців інституту в цей час їх кількість зросла з 16 у 1946 р. до 34 чоловік у 1950 р., тобто більш ніж удвічі. Загальна ж кількість наукового складу зросла за перші п'ять повоєнних років з 24 до 50 чоловік, поповнення яких, здійснювалось в основному через залучення випускників власної аспірантури.²⁵

Починаючи з 1950 р. була продовжена реструктуризація Інституту історії України, в зв'язку з відкриттям у ньому нових відділів. Протягом 1950-1952 рр. інститут структурно складався з 8 відділів, зокрема: відділу історії феодалізму (зав. В.А. Дядиченко), історії капіталізму (зав. Ф.О. Ястребов), історії радянського суспільства (зав. С.М. Білоусов), воєнно-історичного відділу (зав. І.І. Слинько), історії країн народної демократії (Ф.П. Шевченко), відділу історіографії і фондів (зав. М.М. Лещенко), загальної історії і міжнародних відносин (О.К. Касименко), відділу археографії (В.О. Голобуцький).²⁶ Слід відзначити, що у 1950 р., ще відчувалась нестача кадрів та недоукомплектованість ними окремих відділів інституту, оскільки для повного заміщення вакансій по відділах, необхідно було збільшити кадровий склад на 11 чоловік (по відділу історіографії – 3 чол.; археографії – 2 чол.; країн народної демократії – 2 чол.; загальної історії та історії країн народної демократії – 4 чол.).²⁷ У 1951 р. кількість докторів наук зменшилась до 2 чоловік, в зв'язку зі смертю колишнього директора інституту члена-кореспондента АН УРСР М.Н. Петровського, докторами наук в цей час були лише М.А. Рубач та В.О. Голобуцький.

Чергове поживалення у політиці підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації зі ступнем доктора наук, відбулось у 1953 р., коли співробітниками М.І. Супруненьком, І.О. Гуржієм та Ф.Є. Лосем було успішно захищено докторські дисертації.²⁸ Все ж кількість докторів наук зростала досить повільно і навіть на кінець 1950-х рр. в інституті їх було лише 6 чоловік. Загалом же кількість науковців інституту протягом даного періоду зросла втричі – з 19 у до 61, в тому числі зі ступенями з 11 до 50 чоловік.

У березні 1953 р. після постанови Ради Міністрів УРСР та Президії АН УРСР у відповідності до зміни структури та розширення кола наукових досліджень, відбулась зміна назви провідної історичної установи з Інституту історії України АН УРСР на Інститут історії АН УРСР.²⁹ Також після постанови Президії АН УРСР, від 23 липня 1954 р., в зв'язку з ліквідацією Кримського філіалу АН СРСР до Інституту історії на правах відділу увійшла група істориків Кримського філіалу (зав. П.М. Надинський), в зв'язку з цим кількість наукових співробітників зросла з 52 до 60 чоловік.³⁰ У 1955 р. було ліквідовано відділ історіографії і фондів, який в умовах ідеологічного тиску через неможливість повноцінно проводити аналіз історіографічної спадщини так і не зміг розгорнути активної наукової діяльності. Кількість відділів знову зменшилась з 7 до 6., а відділ історії радянського періоду було перейменовано у відділ історії радянського суспільства.³¹

Таким чином, після ряду реструктуризацій відбулося збільшення кількості наукових підрозділів (відділів) провідної історичної установи республіки, а кількість наукових працівників зі ступенем на 1956 р. складала вже 90% від загальної кількості наукового складу, в той час як у 1945 р. їх було лише 32%. Поповнення наукових кадрів вищої кваліфікації здійснювалось за рахунок залучення випускників аспірантури та молодших наукових співробітників, які захистили дисертації.³²

Значним науковим осередком в Академії наук по вивченню історії України, зокрема, стародавньої слід вважати Інститут археології, який у перші роки реєвакації структурно складався з трьох основних відділів у Києві, зокрема: археології первісного суспільства (зав. О.Ф. Лагодовська), скіфо-сарматських племен та археології античних суспільств (зав. І.В. Фабриціус), археології слов'янських племен і Київської Русі (Д.І. Бліфельд) та окремого четвертого відділу археології у Львові (зав. М.Ю. Смішко). Також певний час на правах відділів існували лабораторія по реставрації та консервації (зав. Ф.Б. Копилов) та Ольвійський історико-культурний заповідник в с. Парутино Очаківського району в Миколаївській області (зав. Л.М. Славін)³³. У 1944 р. в інституті працювало 22 наукових співробітника, серед яких було 10 старших і 12 молодших наукових співробітників, 5 із них мали ступінь кандидата наук. Ситуація з науковими кадрами в Інституті археології у перші повоєнні

роки як і в ряді інших академічних установ була досить скрутною і на цей час у кадровому відношенні він був одним з найслабкіших серед установ Відділу суспільних наук. Для часткової компенсації нестачі кадрів, інститут запрошував висококваліфікованих археологів з музеїв та вузів Харкова, Одеси, Москви, Ленінграду, іншим джерелом поповнення наукових кадрів вищої кваліфікації як і в інших установах була аспірантура, яка відновила свою роботу вже у 1945 р.³⁴ В результаті цього, вже через рік, помітно зросла кількість наукових співробітників до 28 чоловік, в тому числі до 10 кандидатів наук. Також протягом 1945-1950 рр. в інституті працював 1 академік, та 1 член-кореспондент АН УРСР – директори П.П. Єфименко та Л.М. Славін.

У 1946 р., в структурі Інституту археології також відбулися дві серйозні зміни, пов'язані з виділенням історико-культурного заповідника “Ольвія” в окрему установу та дозволом Президії АН УРСР організувати інституту окрім Львівського відділу, додаткові відділи в Харкові та Одесі. В результаті, кількість відділів інституту зростала з 4 до 6.³⁵ Все ж таки, якоїсь серйозної роботи новостворені відділи не розгорнули, оскільки через брак спеціалістів були ліквідовані вже наступного року. Починаючи з 1947 р., кількість наукових співробітників інституту, вперше перевищила довоєнний рівень, оскільки кількість кандидатів наук Інституту археології зросла до 21 чоловіка і залишалась фактично незмінною до 1956 р.³⁶ Також із захистом докторської дисертації М.Я. Рудинським, кількість докторів наук зросла до 2-х чоловік.³⁷ У 1950 р. в зв'язку із скороченням кадрів по всій Академії наук, з Інституту археології було скорочено 5 наукових співробітників – 3 старших і 2 молодших, в тому числі і С.А. Семенов-Зусер, який тільки-но захистив докторську дисертацію. Науковці, які потрапили під скорочення, були направлені на роботу у Львівський відділ інституту, а також до інших установ, зокрема музеїв, вузів тощо. Цього ж року завідуючого відділом скіфо-античної археології Л.М. Славіна змінив О.І. Тереножкін в зв'язку зі складнощами, які були викликані неможливістю першого поєднати посади директора Державного заповідника “Ольвія” та заступника директора з наукової роботи Інституту археології.³⁸ Загалом, друга половина 1950-х рр. особливо не відзначилась різкою динамікою росту наукових кадрів Інституту археології.

24 березня 1951 р. відбулась чергова реструктуризація Інституту археології в зв'язку з тим, що Львівський відділ разом з науковими кадрами було передано до новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР і це, зрозуміло, вплинуло на загальну кількість наукового складу, який зменшився з 47 до 33 чоловік, в тому числі кандидатів наук з 21 до 16 чоловік.³⁹ Разом з тим, у зв'язку з недофінансуванням, згідно постанови Президії АН УРСР у березні 1952 р., до складу інституту на правах відділу знову було включено історико-культурний заповідник “Ольвія”.⁴⁰

У 1954 р., в зв'язку з публікацією в газеті “Правда України”, в якій було піддано різкій критиці роботу Інституту археології, було звільнено двох завідуючих відділами первісної та слов'янської археології В.М. Даниленка та В.А. Богусевича за так звані недоліки в керівництві відділами, що призвело до зриву термінів виконання головної теми інституту “Нариси стародавньої історії УРСР”.⁴¹ Все ж таки, із планово-звітної документації інституту видно те, що керівники наукових підрозділів здебільшого не справлялись із завданнями через їх величезне перевантаження наукою та організаційною роботою.

На кінець 1954 р. у зв'язку з виходом директора інституту П.П. Єфименка на заслужений відпочинок, число докторів наук знову скоротилось до 1 чоловіка, яким був лише М.Я. Рудинський.⁴² Вже наступного року, директором Інституту археології було обрано доктора історичних наук С.М. Бібікова, який перейшов працювати з Ленінградського відділу Інституту історії матеріальної культури АН СРСР, в результаті число докторів наук зросло до 2-х чоловік.⁴³

У 1956 р., через реорганізацію Кримського філіалу АН СРСР у 1954 р., до складу інституту увійшов відділ античної та середньовічної археології Криму (зав. П.М. Шульц) в Сімферополі та археологічна станція в Бахчисараї, в результаті чого, колектив наукових співробітників інституту поповнився 8-ма науковцями і збільшився, відповідно, з 35 до 43 осіб.⁴⁴

Загальна ж кількість наукових співробітників інституту при значному розширенні його структури протягом цього періоду зростає з 22 до 43 чоловік. в тому числі зі ступенями з 5 до 24 чоловік, тобто в чотири рази.

Однією з найбільш гострих була проблема забезпечення кадрами такої історичної інституції як Комісії по історії Великої Вітчизняної війни на Україні АН УРСР, яка розпочала свою роботу у 1944 р. Наступного року, коли Комісія була остаточно організована, її структура складалась із 6 відділів: військово-партизанського (зав. І.І. Слинко), окупаційного режиму (зав. В.Н. Котов), економіки військового часу (зав. Д.В. Гак), персоналій героїв (зав. В.І. Клоков), хроніки і бібліографії (зав. К.А. Деляуров), фондів (зав. В.В. Руднев). Разом з тим, Комісія мала в своєму розпорядженні науковий архів та науково-допоміжну бібліотеку.⁴⁵ В силу обставин, у перший рік роботи Комісії, її забезпечення науковими кадрами проходило досить повільно і нерівномірно. Підбір штату наукових співробітників став можливим лише після демобілізації військовослужбовців протягом 1945-1946 рр. Тому, в першому півріччі 1945 р. в складі Комісії працювало лише 5 чоловік.⁴⁶ Вже на кінець 1945 р. в складі Комісії було 22 наукових працівника, серед яких посади старших наукових співробітників обіймали 16 чоловік, а молодших наукових співробітників 6 чоловік. Серед всього наукового складу Комісії, у перші повоєнні роки ступінь кандидата наук мало лише 8 наукових співробітників, а науковців зі ступенем доктора наук взагалі не було.⁴⁷ У подальшому загальна кількість наукових співробітників Комісії зростає до 39 чоловік, в тому числі і кількість старших наукових співробітників до 23 чоловік. Все ж, зростання кадрового складу у якісному відношенні Комісії не відбулось, оскільки зменшилась кількість співробітників з науковим ступенем з 8 до 7 чоловік. Це, перш за все, було пов'язано з тим, що цього року від роботи в Комісії було звільнено її голову К.З. Литвина (в зв'язку з обранням третім секретарем ЦК КП(б)У) разом з одним старшим та двома молодшими науковими співробітниками (у зв'язку з переходом на іншу роботу).⁴⁸

У 1947 р. за згодою Президії АН УРСР відбулась реорганізація структури Комісії, внаслідок чого замість 6 відділів було створено 4.⁴⁹ В результаті цієї реструктуризації, було ліквідовано два відділи: військово-партизанський та персоналій героїв, які було реорганізовано в сектори, а завідувачі відділами відтепер стали завідувати секторами. Віднині, до складу військово-партизанського відділу увійшло 3 сектори (воєнний, партизанський, персоналій героїв), крім того, в один відділ було об'єднано відділи окупаційного режиму та економіки воєнного часу, який відтепер отримав назву "відділу окупаційного режиму та економіки". Цього року, певною мірою відбулось зміцнення науково-кваліфікаційного рівня наукових кадрів, кількість співробітників зі ступенем кандидата наук зростає з 7 до 9 чоловік, кількість молодших наукових співробітників зростає з 12 до 15 осіб, а кількість старших наукових співробітників дещо зменшилась, відповідно, з 23 до 21 чоловіка. Також в науковому складі Комісії працювало 7 кандидатів історичних наук та 2 кандидати економічних наук.⁵⁰

У подальшому, починаючи з 1948 р., загальна кількість наукового складу Комісії знижується, в зв'язку з високим відтоком кадрів, через зменшення об'ємів наукової роботи. Підготовка наукових кадрів Комісії відбувалась у надзвичайно складних умовах, в зв'язку з відсутністю у даній установі аспірантури. Загалом, цього року кількість наукових співробітників Комісії знизилась з 39 до 29 чоловік, також в Комісії досі не було жодного доктора наук.⁵¹ Відбулись зміни і в науково-керівному складі установи, оскільки замість завідувачого відділом хроніки К.А. Деляурова було призначено В.В. Руднева, в зв'язку з переходом першого на інше місце роботи.⁵² У 1949 р., з переходом на іншу роботу Комісію залишило відразу 5 кандидатів наук, в тому числі і її голова І.Д. Назаренко та його заступник Ф.П. Шевченко.⁵³ Всього за період існування Комісії її співробітниками було захищено 11 кандидатських дисертації, переважно в останні роки її роботи. Число наукових співробітників Комісії продовжувало зменшуватись і на 1950 р. їх було вже 25 чоловік. Спеціальною постановою Ради Міністрів та Президії АН УРСР від 16 червня 1950 р. Комісія по історії Вітчизняної війни на Україні

була ліквідована і реорганізована у військово-історичний відділ Інституту історії України як така, що виконала свою наукову функцію⁵⁴.

Загалом же, в цей період кількість співробітників спочатку зросла з 22 до 39 чоловік, а потім внаслідок відтоку наукових кадрів знову зменшилась до 25 чоловік, також зменшилась і кількість наукових відділів. Кількість кандидатів наук за період існування Комісії виросла лише з 8 до 10 чоловік, крім того співробітниками даної установи не було захищено жодної докторської дисертації, в зв'язку з нетривалим періодом її існування.

Починаючи з 1951 р. історичними дослідженнями, займались колективи відділів історії України та археології новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР. На момент створення інституту у відділі історії України працювало 6 наукових співробітників, з яких ступінь кандидата наук мало лише 3 науковці та один мав ступінь доктора наук (зав. від. І.П. Крип'якевич).⁵⁵ Однією з особливостей даного відділу було те, що упродовж 1944-1956 рр., його науковий склад кардинально не змінювався. У 1953 р. кількість кандидатів наук зменшилась до 2 чоловік, але нестачу співробітників з кандидатським ступенем вдалось компенсувати за рахунок нового покоління науковців, переважно випускників власної аспірантури. Наступного року кількість кандидатів наук зросла до 4 осіб, в основному за рахунок випускників аспірантури.⁵⁶ Протягом 1952-1956 рр., кількість старших наукових співробітників коливалась від 2 до 5 чоловік і на 1956 р. складала всього 2 особи, а кількість молодших наукових співробітників, навпаки, зросла з 4 до 6 чоловік.⁵⁷

Відділ археології, який існував до цього в складі Інституту археології АН УРСР, в 1951 р., як було згадано, увійшов до новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР, куди перейшло працювати більшість наукових співробітників. У порівнянні з відділом історії України, ситуація із забезпечення відділу науковими кадрами була дещо складнішою, оскільки на 1951 р. у відділі працювало 6 наукових працівників, з яких лише 2 чоловіки мали науковий ступінь кандидата наук (заступник директора інституту М.Ю. Смішко та молодший науковий співробітник О.П. Черниш). Крім того, цей рік відзначився цілковитою відсутністю старших наукових співробітників.⁵⁸ Вже починаючи з 1952 р. ситуація із забезпеченням кадрами відділу дещо покращилась, кількість кандидатів наук протягом 1952–1953 рр. зросла з 3 до 5 осіб. Також цього року з'явилося двоє старших наукових співробітників, а кількість молодших наукових співробітників збільшилась до 5 чоловік за рахунок приходу у відділ молодих спеціалістів, приблизно така картина в плані наукових посад і звань зберігалась до 1956 р.⁵⁹ Збільшення кількості кандидатів наук відбулось у 1955 р., коли їх кількість зросла до 5 осіб, але вже наступного року їх кількість знову знизилась до 4 чоловік.⁶⁰

Все це дає підстави говорити про те, що ріст кадрового складу відділів відбувався досить повільно, оскільки протягом 1951-1956 рр. кількість наукових співробітників відділу історії України зросла лише з 6 до 8 чоловік, в тому числі, кандидатів наук, лише, з 3 до 4 чоловік. Колектив же відділу археології у кількісному відношенні фактично не зріс і нараховував на 1956 р. всього 6 наукових співробітників, в тому числі 4 кандидати наук. На відміну від відділу історії України докторів наук у відділі археології, протягом цього періоду взагалі не було.

Своєрідним і найслабкішим був кадровий склад Державного історичного заповідника "Ольвія". У перші повоєнні роки роботи заповідника було відновлено та налагоджено роботу основних науково-допоміжних його підрозділів, зокрема: бібліотеку, приміщення музею фото- та камерально-реставраційну лабораторії та господарські приміщення. На відміну від інших історичних установ, заповідник не мав якоїсь чіткої структури, зокрема наукових відділів. З виділенням заповідника у 1946 р. в окрему наукову установу, було сформовано його штат, до якого входило 2 наукових співробітника, серед яких був лише один кандидат наук (директор заповідника чл.-кор. Л.М. Славін).⁶¹ Щодо подальшого кадрового забезпечення заповідника, то ситуація за період його існування як самостійної установи залишалась фактично незмінною. У 1951 р. – останньому році існування

заповідника як самостійної установи, – кількість наукових співробітників збільшилась лише на 1 особу, тобто до 3 чоловік, в зв'язку з переведенням до його штату співробітниці Ф.М. Штітельман на посаду молодшого наукового співробітника з Інституту археології. Цього року у його складі працював 1 кандидат наук, старший науковий співробітник та 2 молодші наукові співробітники без наукового ступеня.⁶² У 1952 р. після відповідного розпорядження Ради Міністрів та заповідник знову було включено до Інституту археології, через брак кадрів та коштів на його утримання.⁶³

Так само у перші пострешаваційні роки історичних установ, поряд із кадровим забезпеченням, доволі складною була ситуація і у плані їх фінансування. Загалом, як зауважує у своєму дисертаційному дослідженні К.М. Мельник, що: "... близько 50 % всіх витрат на науково-дослідну роботу, яка виконувалась в Україні, фінансувалась із загальнодержавного бюджету. Джерела фінансування науково-дослідних установ, дослідно-конструкторських і технологічних робіт в СРСР здійснювалось із загальносоюзного бюджету та бюджету республік через Держплан – відомство, яке розподіляло кошти по організаціях і установах".⁶⁴ Значним недоліком у роботі державних організацій було те, що не враховувались потреби науково-дослідних інститутів, зокрема забезпечення житлом наукових співробітників. Більшість науково-дослідних установ АН УРСР, в тому числі й історичного напрямку фінансувались виключно з бюджету Української Радянської республіки, окрім тих, які знаходились на госпрозрахунковій системі фінансування. Для відбудови старих і будівництва нових службових приміщень Академії наук у роки першої повоєнної п'ятирічки було виділено 41,3 млн. крб., з яких 25,0 млн. крб. витрачено на капітальний ремонт будинків АН УРСР.⁶⁵ Кошти, які виділялись із республіканського бюджету на всю Академію наук в цілому, розподілялись по установах Фінансово-плановим відділом – спеціально створеним підрозділом при Президії АН УРСР. При розподілі коштів пріоритет часто віддався тим установам, які відігравали ключову роль у відбудові народного господарства зруйнованого в часи війни, а установи суспільно-гуманітарного напрямку в цей час фінансувались за залишковим принципом.

Ще до приїзду академічних установ до Києва у січні 1944 р. Фінансово-плановим відділом об'єднаному на той час Інституту історії і археології було виділено 240,0 тис. крб. на підготовку до роботи приміщень та ліквідації наслідків війни. Відразу після приїзду до Києва, співробітниками Академії наук та експертами були складені документи по збитках, спричинених окупантами в період війни. Так, по об'єднаному Інституту історії та археології України АН УРСР, збитки склали 1655,2 тис. крб.⁶⁶ Надзвичайно постраждала бібліотека, частину якої було вивезено а частину спалено, особливо це стосується літератури археологічного циклу. Також майже повністю був зруйнований житловий фонд інституту та будівлі адміністративно-господарського призначення. Цього року історичним установам було затверджено кошторис витрат на рік, за яким Інституту історії України було виділено 376,9 тис. крб., Інститут археології отримав дещо менше коштів – 271,5 тис. крб., Комісія по історії Великої Вітчизняної війни на Україні, отримала кошторис лише на 54,8 тис. крб.⁶⁷ Загалом, як було згадано, починаючи з 1944 р. академічні установи природничого циклу фінансувались значно краще, для порівняння Інститут фізики АН УРСР отримав цього року 825,8 тис. крб., а Інституту хімії АН УРСР – 953,5 тис. крб.⁶⁸

У 1945 р. колектив Інституту археології звернувся до Президії АН УРСР з проханням "збільшити асигнування на археологічні дослідження для того, щоб в подальшому проводити розкопки і розвідки на Україні не в кустарних умовах а серйозно і капітально".⁶⁹ На одному із своїх засідань Президія підтримала клопотання Інституту археології: "Вважаючи за необхідне значно підсилити польові археологічні роботи в 1946 р., для цього визначити за потрібне забезпечити експедиції інституту відповідним асигнуванням".⁷⁰ Загалом, для порівняння з попереднім роком у 1945 р. Інституту історії України було затверджено кошторис на 566,6 тис. крб., Інституту археології виділено 593,6 тис. крб. Комісії по історії Великої Вітчизняної на Україні – 638,1 тис. крб.⁷¹ Фізико-технічний інститут АН

УРСР отримав незрівнянно більшу кількість коштів – 1678,6 крб.⁷² Дана установа хоч і була значно більшою за кількістю наукових працівників і за своєю структурою, все ж у відсотковому відношенні фінансувалась краще. Незначне покращення ситуації з асигнуванням коштів установам спостерігається у 1946 р. Так, 11 грудня цього року Рада Міністрів у своїй постанові “Про збільшення асигнувань АН УРСР на 1946 р.” вирішила збільшити фінансування Академії наук на за рахунок економії республіканського бюджету за розділом “Освіта”.⁷³ Все ж таки, серед всіх відділів фінансування Відділу суспільних наук було найгіршим. Так у 1946 р. Відділу суспільних наук на всі види витрат було асигновано 4937,0 тис. крб., а наприклад Відділу біологічних наук 9150,6 тис. крб.⁷⁴ Щодо історичних установ, то Інституту історії України було затверджено кошторис на 956,0 тис. крб., Інституту археології в зв’язку з початком проведення масштабних археологічних експедицій отримав дещо більше коштів, на рівні 2550,0 тис. крб.⁷⁵ Комісія по історії Великої Вітчизняної війни на Україні для налагодження своєї роботи та облаштування виділеного їй приміщення по вул. Ворошилова, 18., отримала 1265,0 тис. крб. Ольвійський заповідник отримав 208,0 тис. крб., переважно на реставраційні та консерваційні роботи.⁷⁶ Установам Відділу суспільних наук у 1947 р. для проведення господарських робіт було передбачено відкрите кредитування. Так, Інституту історії України цього року було виділено кредит на суму 93,6 тис. крб., а Інституту археології 33,5 тис. крб., іншим історичним установам виділення подібних кредитів не передбачалось.⁷⁷

У 1949 р. було вирішено збільшити видатки на Академію наук для активізації проведення науково-дослідних робіт з 16,0 до 19,0 млн. крб., але в черговий раз з цих коштів історичні установи отримали не багато.⁷⁸ На 1949 р. Інституту історії України було виділено лише 5,0 тис. крб., Інститут археології отримав 20,0 тис. крб. Комісії по історії Великої Вітчизняної війни на Україні на 1949 р. було виділено всього 15,0 тис., (хоча і потребувала дана установа на подібні заходи 35,0 тис. крб.).⁷⁹

Загалом же, рівень фінансування історичних установ хоча і повільно, але зростав. Так, протягом 1947-1949 рр. дані установи в середньому мали річний кошторис витрат на рівні 1350,0 тис. крб. Найгірше як і в попередні роки фінансувався Ольвійський заповідник, який отримував, у середньому, біля 500,0 тис. крб. на рік.⁸⁰ Також академічним установам час від часу виділялись додаткові асигнування на ремонтні роботи. У 1949 р. на подібні види потреб Інститут історії України додатково отримав 200,0 тис. крб., Інституту археології було виділено дещо більше коштів – біля 600,0 тис. крб., а таким установам як Комісія по історії Великої Вітчизняної війни на Україні та Ольвійський заповідник було виділено відповідно 70,0 тис. та 130,0 тис. крб.⁸¹ Для порівняння, Інституту геології цього року з республіканського бюджету було додатково асигновано 1240,0 тис. крб.⁸²

Починаючи з 1950-х рр. ситуація з фінансуванням історичних установ дещо покращилась. Так, у 1950 р. провідна історична установа – Інститут історії України, отримав кошторис витрат на рівні 1654,3 тис. крб., більше того, цього року Рада Міністрів УРСР спеціальною постановою зобов’язала профінансувати покриття витрат по підготовці інститутом видання 2,0 тис. сигнальних екземплярів макетів курсу “Історії УРСР”.⁸³ Інститут археології цього року був профінансований на рівні 1510,4 тис. крб.⁸⁴ Фінансування Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні та Державного історичного заповідника Ольвія так як і в попередні роки залишалось недостатнім, оскільки Комісія при розподілі коштів по установах Відділу суспільних наук отримала всього 768,4 тис. крб., а заповіднику був затверджений кошторис на рівні лише 114,0 тис. крб.⁸⁵ Протягом 1951-1952 рр. фінансування історичних установ значно зросло в зв’язку зі збільшенням фінансових можливостей Академії наук в цілому. Прикладом цього є те, що у 1951 р. на капітальний ремонт приміщень Академії наук було додатково асигновано 700,0 тис. крб.⁸⁶ Загалом, Інститут історії в ці роки мав кошторис у середньому на 1982,0 тис. крб., Інститут археології – 1462,0 тис.⁸⁷

Зі створенням Інституту суспільних наук в 1951 р. у Львові Фінансово-плановий відділ Президії АН УРСР почав розподіляти кошти враховуючи потреби даного інституту. У листі членів Президії до

Голови Ради Міністрів УРСР Д.С. Коротченка йшлося про необхідність щорічного асигнування Інституту спільних наук на рівні 1,9 млн. крб.⁸⁸ У перший рік роботи інституту план його фінансування за кошторисом складав 1552,5 тис. крб., що було меншим від тієї суми, яку пропонувала Президія. У наступні два роки фінансування даної установи зовсім не змінилось і було на рівні кошторису 1951 р.⁸⁹ Фінансування Ольвійського заповідника навіть на початку 1950-х рр. було найгіршим у порівнянні з усіма іншими установами Відділу суспільних наук, оскільки на 1951 р. його кошторис складав всього 176,9 тис. крб.⁹⁰ Коштів для налагодження нормальної науково-дослідної роботи та проведення археологічних експедицій вкрай не вистачало і саме недофінансування стало однією з головних причин його повторного включення до Інституту археології у 1951 р.

У 1952 р. директор Інституту археології у своєму листі до Президії просив додатково виділити 900,0 тис. крб. на 1953-1956 рр. для проведення археологічних досліджень в районі новобудов Каховського водосховища.⁹¹ Згодом дані кошти, хоча і з певною затримкою, все ж були виділені.

Для зміцнення матеріальної бази деяких установ АН УРСР у грудні 1953 р. спеціальною постановою Президії було виділено додаткові кошти, які були незначними. У відповідності до даної постанови, Інституту суспільних наук було додатково виділено 7,0 тис. крб., Інституту археології лише 3,0 тис. крб., а інші історичні установи додаткових асигнувань взагалі не отримали.⁹² Для порівняння, Інституту фізіології рослин і агрохімії було асигновано 153,0 тис. крб., а Інституту будівельної механіки 189,0 тис. крб.⁹³ Більше того, в цьому році було знято додаткове асигнування з Інституту суспільних наук у сумі 6,0 тис. крб.⁹⁴ У 1954 р. додаткові асигнування на ремонтні роботи історичних установ також бажали бути кращими. Так, на Інститут історії було додатково виділено лише 5,0 тис. крб., Інститут археології на ремонт приміщень отримав більше коштів – 83,0 тис. крб., Інституту суспільних наук – 17,0 тис. крб., в той час як, наприклад, Інституту математики на подібні заходи додатково було виділено 287,0 тис. крб.⁹⁵ Цього року розпорядженням Президії від 12 листопада в зв'язку з терміновими фінансовими потребами певних установ АН УРСР, було зменшено або знято асигнуванням з ряду інститутів Відділу суспільних наук, серед яких був і Інститут археології, якому було зменшено асигнування на 23,0 тис. крб., а згодом ще на 17,0 тис. крб.⁹⁶ Згодом, в результаті численних клопотань Президії до Ради Міністрів, було виділено понад 50,0 тис. крб. для придбання інститутами Відділу суспільних наук архівних фондів видатних діячів науки і культури.⁹⁷ У 1953 р. Інституту історії було затверджено кошторис витрат на 1908,1 тис. крб., Інституту археології на 1500,1 тис. крб., Інституту суспільних наук виділено 1581,3 тис. крб.⁹⁸ У два наступні роки кошториси витрат мало чим відрізнялись від наведеного.

Загалом, протягом 1953-1956 рр. фінансування історичних установ значно виросло у порівнянні з першими повоєнними роками, проте досі воно залишалось значно нижчим ніж фінансування установ природничо-технічного циклу.

У 1956 р. фінансування наукових розробок Академії наук було на рівні 24,4 млн. крб. – це була найбільша кількість виділених коштів за період, що розглядається. Також протягом цього року Академії наук за рахунок резервного фонду Мінфіну на наукові дослідження було додатково виділено ще 3,0 млн. крб.⁹⁹ Починаючи з 2-ї пол. 1950-х рр. у Радянському союзі питома вага витрат на науку і освіту була найвищою у порівнянні з попередніми періодами. Біля 50% витрат на науково-дослідну роботу в Україні в середині 1950-х рр. покривалось із загальносоюзного бюджету, а половина всіх асигнувань, які відпускались з республіканського бюджету УРСР, припадали на долю Академії наук.¹⁰⁰

Все ж таки, не дивлячись на значне збільшення асигнувань на академічну науку, і в другій половині 1950-х рр. у фінансуванні історичних установ були певні проблеми. Пояснюється це тим, що у 1956 р. Інститут археології надіслав до Президії доповідну записку з проханням виділити додатково 40,0 тис. крб. на оплату проведення розкопок за участю польських вчених, проте таку суму Президія відмовилась виділити і на ці заходи було асигновано лише 10,0 тис. крб.¹⁰¹

Таким чином, з вище наведеного аналізу видно, що науковий потенціал установ змінювався хоча і досить повільно, все ж таки їхній кількісний і якісний склад вже у перші повоєнні роки перевищував довоєнний. Також зростання кількості співробітників з ученими ступенями потягло за собою і значне збільшення кількості старших наукових співробітників у всіх історичних установах. Особливістю кадрового забезпечення наукових підрозділів установ було те, що якісне зростання кадрового складу відбувалось досить нерівномірно. Разом з тим, в залежності від установи та її статусу, кадровий склад різко відрізнявся у кількісному та якісному відношення. Особливо складною була ситуація з підготовкою спеціалістів зі ступенем доктора наук, оскільки власної докторантури дані установи досить тривалий час не мали. Все ж, не дивлячись на цілий ряд проблем, більшості історичним установам вже у перші повоєнні роки вдалось відновити довоєнний кадровий потенціал і структуру. Кількісний і якісний склад історичних установ у період, що розглядається (окрім тих інституцій, які не змогли сформуванати науковий потенціал через свій нетривалий період існування) зріс в середньому втричі. Все це дає підставу судити про позитивні тенденції у зростанні наукових кадрів історичних інституцій протягом даного періоду.

Іншим було те, що розгортанню активної наукової роботи більшості академічних установам (переважно суспільно-гуманітарному циклу) у перші повоєнні роки окрім кадрового, стояли на заваді ще цілий ряд факторів, серед яких одним з головних був і матеріальний, зокрема: надзвичайно великі збитки завдані установам, брак приміщень, скрутне становище фінансової бази у зв'язку з ліквідацією наслідків війни тощо. Перевага при розподілі коштів часто віддавалась установам природничо-математичного напрямку і лише в середині 1950-х рр. фінансування суспільно-гуманітарних установ дещо вирівнялось у порівнянні з іншими інституціями, що дало їм, в свою чергу, можливість проводити наукові дослідження на більш високому рівні.

Анотація

В даній статті висвітлено становище історичних установ в системі Академії наук Української РСР в останні роки Великої Вітчизняної війни та в післявоєнний період. Автором розвідки на основі залучення маловикористовуваних документів архівосховищ НАН України, проаналізовано структуру історичних установ АН УРСР, а також питання їх кадрового та фінансового забезпечення.

¹ Санцевич А.В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. – К.: Наук. думка, 1967. – 254 с.

Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР 1936-1986 гг. – К.: Наук. думка, 1986. – 198 с.

Санцевич А.В. Інститут історії України Національної академії наук України (Історіографічний нарис до 60-річчя установи) – К.: Вид-во Інституту історії України, 1998. – 130 с.

² Коваль М.В., Рубльов О.С. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936-1956 рр.) // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 54–68.

³ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К.: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2006. – 818 с.

⁴ Рубльов О.С., Юркова О.В. Інститут історії України НАН України: віхи історії (1936-2006) // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 4–35.

⁵ Матях В.М. Відділ історії України середніх віків і раннього нового часу (1936-2006 роки) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Інститут історії НАНУ, 2006. – Вип. 6. – С. 17-64.

⁶ Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича Національної Академії наук. Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я.Д. Ісаєвич – Львів, Вид-во Ін-ту українознавства, 2001. – 336 с.

⁷ Шовкопляс І.Г. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 424 с.

⁸ 50 лет Института археологии / И.И. Артеменко, В.Д. Баран и др. – К.: Наук. думка, 1984. – 138 с.

⁹ Розвиток науки в УРСР за 40 років / Редкол. О.В. Паладін та ін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 261 с.

- ¹⁰ Історія Академії наук Української РСР / Редкол. Б.Є. Патон та ін. – К.: Нак. думка, 1982. – 859 с.
- ¹¹ Історія Академії наук України 1918–1993. / Редкол. Б.Є. Патон та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 320 с.
- ¹² Кульчицький С.В., Павленко Ю.В., Храмов Ю.О., Руда С.П. Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті 1918–1998. – К.: Фенікс, 2000. – 527 с.
- ¹³ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі ІА НБУВ). – Ф. 22. – Оп. 2. – Од. зб. 71. – Арк. 17.
- ¹⁴ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 183. – Арк. 16.
- ¹⁵ Там само. – Од. зб. 272. – Арк. 88.
- ¹⁶ Там само. – Од. зб. 183. – Арк. 159, 160.
- ¹⁷ Там само. Од. зб. 272. – Арк. 301, 302.
- ¹⁸ ІА НБУВ. – Ф. 22. – Оп. 2. – Од. зб. 71. – Арк. 156.
- ¹⁹ Архів Президії НАН України (Далі АП НАН України). – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 156. – Арк. 25.
- ²⁰ Там само. – Арк. 76, 77.
- ²¹ Там само. – Од. зб. 222. – Арк. 63.
- ²² Там само. – Од. зб. 272. – Арк. 88.
- ²³ Там само. – Арк. 88.
- ²⁴ Там само. – Од. зб. 313. – Арк. 75.
- ²⁵ Там само. – Од. зб. 399-а. – Арк. 109–110.
- ²⁶ Там само. – Арк. 109.
- ²⁷ Там само. – Арк. 134, 135.
- ²⁸ Там само. – Од. зб. 183. – Арк. 59.
- ²⁹ Там само. – Од. зб. 508. – Арк. 78.
- ³⁰ Там само. – Од. зб. 183. – Арк. 57.
- ³¹ Там само. – Од. зб. 337-а. – Арк. 413–414.
- ³² Там само. – Од. зб. 72. – Арк. 212.
- Там само. – Од. зб. 17. – Арк. 75.
- ³³ Там само. – Од. зб. 156. – Арк. 104.
- ³⁴ Там само. – Од. зб. 156. – Арк. 105.
- ³⁵ Науковий архів Інституту археології НАН України (Далі НА ІА НАН України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 1, 2.
- ³⁶ НА ІА НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 75. – Арк. 1–3.
- ³⁷ Там само. – Од. зб. 63. – Арк. 2.
- ³⁸ Там само. – Од. зб. 5. – Арк. 2.
- ³⁹ Там само. – Од. зб. 140. – Арк. 1.
- ⁴⁰ Там само. – Од. зб. 472. – Арк. 82.
- ⁴¹ Див. Правда Украины. – 1954. – 16 марта.
- ⁴² НА ІА НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 9.
- Там само. – Од. зб. 8. – Арк. 8.
- Там само. – Од. зб. 9. – Арк. 2.
- ⁴³ Там само. – Од. зб. 10. – Арк. 1, 2.
- ⁴⁴ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 5.
- ⁴⁵ Там само. – Од. зб. 183. – Арк. 284, 285.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 283–285.
- ⁴⁷ Там само. – Арк. 283.
- ⁴⁸ Там само. – Од. зб. 222. – Арк. 286–290.
- ⁴⁹ Там само. – Од. зб. 272. – Арк. 301, 302.
- ⁵⁰ Там само. – Арк. 301, 302.
- ⁵¹ Там само. – Од. зб. 313. – Арк. 226, 227.
- ⁵² Там само. – Од. зб. 274. – Арк. 129.
- ⁵³ Там само. – Од. зб. 355. – Арк. 411–413.
- ⁵⁴ Там само. – Од. зб. 342. – Арк. 412.
- ⁵⁵ Науковий архів Інституту українознавства імені І.П. Крип'якевича (Далі НА ІУ НАН України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – Арк. 2.
- ⁵⁶ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 337-а. – Арк. 603.
- ⁵⁷ Там само. – Арк. 603.
- ⁵⁸ Там само. – Од. зб. 72. – Арк. 405–407.
- ⁵⁹ Там само. – Од. зб. 183. – Арк. 5.

- ⁶⁰ НА ІУ НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 161. – Арк. 12.
- ⁶¹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 222. – Арк. 147.
- ⁶² Там само. – Од. зб. 72. – Арк. 458.
- ⁶³ Там само. – Од. зб. 560. – Арк. 70.
- ⁶⁴ Див. Мельник К.М. Розвиток науки в Україні у 50-х рр. ХХ ст. / Дис. к. і. н. – К., 1999. – С. 71.
- ⁶⁵ Там само. – С. 11, 12, 73.
- ⁶⁶ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 8. – Од. зб. 37. – Арк. 13, 14, 56.
- ⁶⁷ Там само. – Арк. 14, 56.
- ⁶⁸ Там само. – Арк. 26, 37.
- ⁶⁹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 183. – Арк. 191.
- ⁷⁰ Там само. – Од. зб. 181. – Арк. 141.
- ⁷¹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 46. – Арк. 3, 7, 9–15, 21, 26.
- ⁷² Там само. – Арк. 33.
- ⁷³ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 222. – Арк. 364.
- ⁷⁴ ІА НБУВ. – Ф. 22. – Оп. 2. –
Од. зб. 71. – Арк. 21.
- ⁷⁵ НА ІА НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 43. – Арк. 5.
- ⁷⁶ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 53. – Арк. 3, 46, 54, 93.
- ⁷⁷ Там само. – Од. зб. 77. – Арк. 8.
- ⁷⁸ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 304. – Т. 1. – Арк. 422.
- ⁷⁹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 4. – Од. зб. 141. – Арк. 30.
- ⁸⁰ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 67. – Арк. 288, 316, 323, 331.
- ⁸¹ Там само. – Од. зб. 128. – Арк. 1–3.
- ⁸² Там само. – Арк. 1–3.
- ⁸³ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 342. – Арк. 395.
- ⁸⁴ Там само. – Од. зб. 348. – Арк. 430.
- ⁸⁵ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 155. – Арк. 109, 119–125, 208.
- ⁸⁶ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 394. – Арк. 254.
- ⁸⁷ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 181. – Арк. 1–5; 95–99.
Там само. – Од. зб. 198. – Арк. 6, 7; 98–100.
- ⁸⁸ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 309. – Арк. 257.
- ⁸⁹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 183. арк. 233–235.
Там само. – Од. зб. 198. – Арк. 227, 228.
- ⁹⁰ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 183. – Арк. 161–163.
- ⁹¹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 505. – Арк. 340.
- ⁹² Там само. – Од. зб. 529. – Арк. 340.
- ⁹³ Там само. – Арк. 340.
- ⁹⁴ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 518. – Арк. 56, 57.
- ⁹⁵ Там само. – Од. зб. 579. – Арк. 272–274.
- ⁹⁶ Там само. – Од. зб. 594. – Арк. 134.
Там само. – Од. зб. 577. – Арк. 165.
- ⁹⁷ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 679. – Арк. 5.
- ⁹⁸ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 6. – Од. зб. 244. – Арк. 4, 5; 93–95; 290, 291.
- ⁹⁹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 684. – Арк. 130.
- ¹⁰⁰ Мельник К.М. Вказ. праця. – С. 77.
- ¹⁰¹ АП НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Од. зб. 696. – Арк. 294.